

Anna Kuismin

Rahvas ja kirjallisuuden rikkaruohot: Arkkiveisujen tekijät, myyjät ja kuluttajat 1800-luvun Suomessa

ABSTRAKTI / ABSTRACT

Arkkiveisuja on tutkittu jonkin verran lähinnä kirjahistorian, folkloristiikan, musiikintutkimuksen ja kirjallisuustieteen aloilla. Tämän artikkelin edustaman kulttuurihistorian kannalta arkkiveisukulttuuri on mitä kiinnostavin kohde, osana kaupankäyntiä, tiedonvälitystä ja ihmistenvälistä kanssakäymistä. Arkkiveisujen tuottaminen ja kulutus liittyvät kysymyseen siitä, miten perinteisen muistitietoon, puhuttuun ja kuultuun perustuvan kansankulttuurin rinnalle nousi suullis-kirjallinen kulttuuri. Käsittelen seuraavassa ns. maallisten arkkiveisujen laatimista, myyntiä ja kulutusta Suomessa 1870-luvulta vuosisadan alkupuolelle saakka eli aikakautta, jota Vihtori Laurila on kutsunut ”tuotteliäiden arkkiseppojen kaudeksi”. Tarkasteluni ulkopuolelle jää yhtenäistämisen (toisen sortokauden) aika kantaa ottavine veisuineen. Ketkä laativat arkkiveisuja? Miten arkkiveisuja myytiin? Ketkä ostivat arkkiveisuja ja kuinka he niitä käyttivät? Miten arkkiveisut liittyvät kansan kirjallistumisen prosesseihin? Tarkastelen suullis-kirjallista arkkiveisukulttuuria viestintämuotona, mutta syvennän kuvaa arkkiveisujen laatijoista sekä etenkin laulujen myymisen ja kuluttamisen tavoista. Lähteinäni ovat sanoma- ja aikakauslehtikirjoitukset, fiktiiviset tekstit ja muistelmat, joita ei ole aiemmin tässä laajuudessa tarkasteltu.

arkkiveisut, tekijät, myyjät, kuluttajat, kirjallis-suullinen kulttuuri, Suomi, pitkä 1800-luku

Anna Kuismin, Helsingin yliopisto, anna.kuismin@helsinki.fi

Johdanto

Juhani Ahon (1861–1921) pienoisromaani *Muuan markkinamies*¹ alkaa tilanteesta, jossa kertoja kuljeskelee Kuopion markkinoilla, siirtyen miesjoukosta toiseen. Seisoessaan torinkulmalla hän kuuntelee kuinka ”vanha Leppänen, se iänikuinen viisujen kauppias ja entinen sotamies”, laulaa ja myy arkkiviisujaan:

*”Viisumestariksi” tätä miestä kansan kesken kutsuttiin eikä herratkaan sen hartaammin kuuntele ”konserttimestarejaan”, kuin markkinamiehet kuuntelivat häntä. Suuri oli hänen tavaransa menekki, eivätkä markkinat monen mielestä olisi markkinoita olleetkaan, jos ei Leppästä olisi niillä näkynyt. Mutta ei niitä markkinoita olekaan vielä taidettu Kuopiossa viettää, joilla Leppäsen tärjävää ääntä ei olisi kuulunut. Eikä Kuopioon yksistään, vaan moneen paikkaan muuannekin, missä vain on lupa markkinoita pitää, kaikkiin Leppänen ennättää, joka paikassa hänet tunnetaan ja joka paikassa häneltä viisuja ostetaan.*²

Arkkiveisuksi tai *arkkiviisuksi* kutsutaan yleensä yhden, puolet tai neljäsosan painoarkkia käsittävää lauluviikkoa.³ Ruotsin *skillingvisa* viittaa lehtisen halpaan hintaan, kun taas tanskankielisessä *gædvide*-termissä tulee esiin myyntipaikka. Englannin kielessä proosamuotoisista arkkivihkosista käytetään nimitystä *chapbook*, ja runomuotoisista teksteistä *broadsheet ballad*.⁴ Keski-Euroopassa arkkijulkaisuja ilmestyi jo 1400-luvun lopulta lähtien. Pienpainatteiden traditio on ollut erityisen voimakasta Saksassa, Brittein saarilla, Ranskassa ja Alankomaissa. 1800-luvun alkupuolelle asti arkkiveisuja tuottivat Suomessa useimmiten säätyläiset, mutta vuosisadan viimeisinä vuosikymmeninä asialla olivat ns. kansan syvien rivien edustajat.

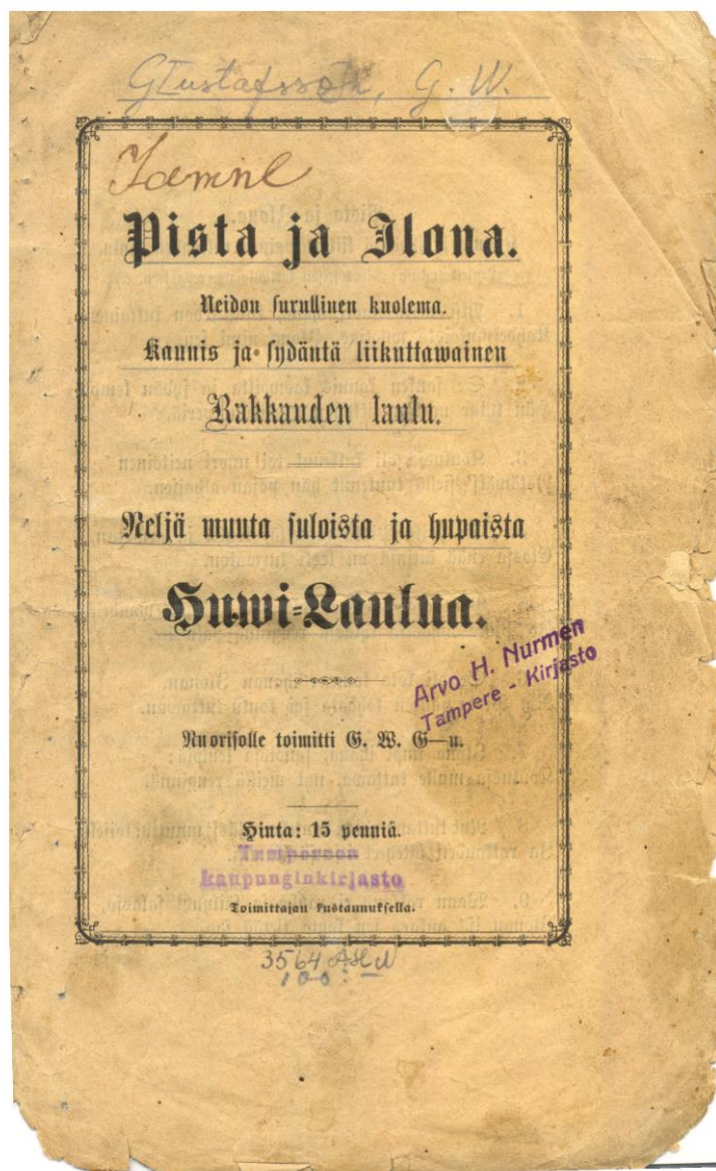
Arkkiveisuja on tutkittu jonkin verran lähinnä kirjahistorian, folkloristiikan, musiikintutkimuksen ja kirjallisuustieteen aloilla.⁵ Tämän artikkelin edustaman kulttuurihistorian kannalta arkkiveisukulttuuri on mitä kiinnostavin kohde, osana kaupankäyntiä, tiedonvälitystä ja ihmistenvälistä kanssakäymistä. Arkkiveisujen tuottaminen ja kulutus liittyvät kysymykseen siitä, miten perinteisen muistitietoon, puhuttuun ja kuultuun perustuvan kansankulttuurin rinnalle nousi suullis-kirjallinen kulttuuri. Kuten Jyrki Hakapää toteaa, tavallinen kansa otti Suomessa kirjoittamisen ja painattamisen välineet käyttöönsä, sovittaen ne aiemmin tuttuihin viestinnän ja kerronnan tapoihin.⁶

Käsittelen seuraavassa ns. maallisten arkkiviisujen laatimista, myyntiä ja kulutusta Suomessa 1870-luvulta vuosisadan alkupuolelle saakka eli aikakautta, jota Vihtori Laurila on kutsunut ”tuotteliaiden arkkiseppojen kaudeksi”.⁷ Tarkasteluni ulkopuolelle jää yhtenäistämisen (toisen sortokauden) aika kantaa ottavine veisuineen.⁸ Ketkä laativat arkkiviisuja? Miten arkkiviisuja myytiin? Ketkä ostivat arkkilehtisiä ja kuinka he niitä käyttivät? Miten arkkiveisut liittyvät kansan kirjallistumisen prosesseihin?⁹ Jatkan osaltani Jyrki Hakapään (2013) hahmottelemia linjoja: tarkastelen suullis-kirjallista arkkiveisukulttuuria viestintämuotona, mutta syvennän kuvaa arkkiveisujen laatijoista sekä etenkin laulujen myymisen ja kuluttamisen tavoista.

Lähteinäni ovat sanoma- ja aikakauslehtikirjoitukset, fiktiiviset tekstit ja muistelmat, joita ei ole aiemmin tässä laajuudessa tarkasteltu.¹⁰ Kaikkiin aineistoryhmiin liittyy luonnollisesti lähdekrääntisiä ongelmia. Muistitiedon kohdalla on otettava huomioon muistelijan asenteet kerrottua kohtaan sekä muistin epäluotettavuus. Lehtikirjoituksissa kuuluivat voittopuolisesti ”kirjallisuuden rikkaruohoja” paheksuvat äänet, jotka kuuluivat useimmiten kouluja käyneille tai itseoppineille kirjoittajille ja valistusta harrastaneille kansanmiehille. Esimerkiksi nuorten suosimien rakkaus- ja seurustelulaulujen katsottiin kannustavan si-

veettömyyteen, ja tunnettujen rikollisten elämästä kertovien viisujen oletettiin johtavan tappojen ja murhien lisääntymiseen. Kritiikkiä sai osakseen myös runomuoto: arkkiveisujen väitettiin turmelevat kansan runoaistin ja tuhoavan vanhemman kansanlaulutradition.¹¹

Fiktion kohdalla lähdän siitä, että kertomusten, romaanien ja näytelmien kirjoittajilla on ollut tietoa ajankohdan tavoista ja sosiaalisista normeista.¹² Tarkastelemisani teksteissä arkkiveisujen tekijöiden, myyjien ja ostajien representaatiot edustavat realistista kirjallisuutta ja kertovat käytännöistä, jotka olivat kirjoittajille tuttuja. Tästä käy esimerkiksi Juhani Ahon edellä mainitun pienoisromaanin alku, jossa kertoja on liikkeellä tarkkaillakseen markkinaväkeä: ”Näin tuossa yhtä ja toista, monenlaista muotoa, monenlaista miestä: kuulin monta hauskaa asiaa, opin monta mainiota sanaa.”¹³ Ahon kuvaamalla viisumestari Leppäsellä on yhteys todelliseen henkilöön: Aleksander Leppänen (1851–1886) julkaisi 33 arkkiveisupainatetta vuosien 1869 ja 1881 välisenä aikana.¹⁴

”Pista ja Ilona” -arkkiveisun kansilehti. Kuva: Tampereen kirjaston digiaineisto

Arkkiveisujen sanoittajat ja kustantajat

Anna Huhtalan mukaan arkkiveisut olivat yhteisöllistä viestintää, jonka opettavainen ja viihteellinen sisältö rakentuu sekä kirjoittajan että lukijan toiveista ja tarpeista.¹⁵ Ns. maallisten arkkiveisujen aiheiden kirjo on laaja, alkaen rakkaudesta ja päättyen sotiin. Rikoksista ja onnettomuuksista kertovia viisuja voisi verrata iltapäivälehtien skandaaliuutisiin (esim. *Surullinen Laulu Kaubiasta Waimosta, joka myrkyllä miehensä murhasi, püilulla poikki hakkasi ja kappaleet kantoi järveen*). Arkkiveisuista saatettiin ottaa suuria painoksia. *Suomettaressa* kerrottiin 22.2.1878, että *Aivan uutta sotalaulua* oli myyty 23 000 kappaletta. Heinolan markkinoille oli tuotu 2000 kappaletta ”Antti Huowilan murhalaulua”, ja vihkosten loputtua niitä oli painatettu saman verran lisää, raportoitiin *Suomalaisessa* 12.10.1891.¹⁶ Suosiosta kertovat myös uusintapainokset. Esimerkiksi *Akseli ja Hilda* -viisu ilmestyi 35:ssä eri painatteessa vuosina 1875–1914.¹⁷ Yksittäiset ihmiset painattivat laulujaan, mutta arkkiveisuja kustansivat jotkin kirjapainot, kuten Otto Andersin Porissa, Barck Oulussa ja Isak Julin Tampereella.

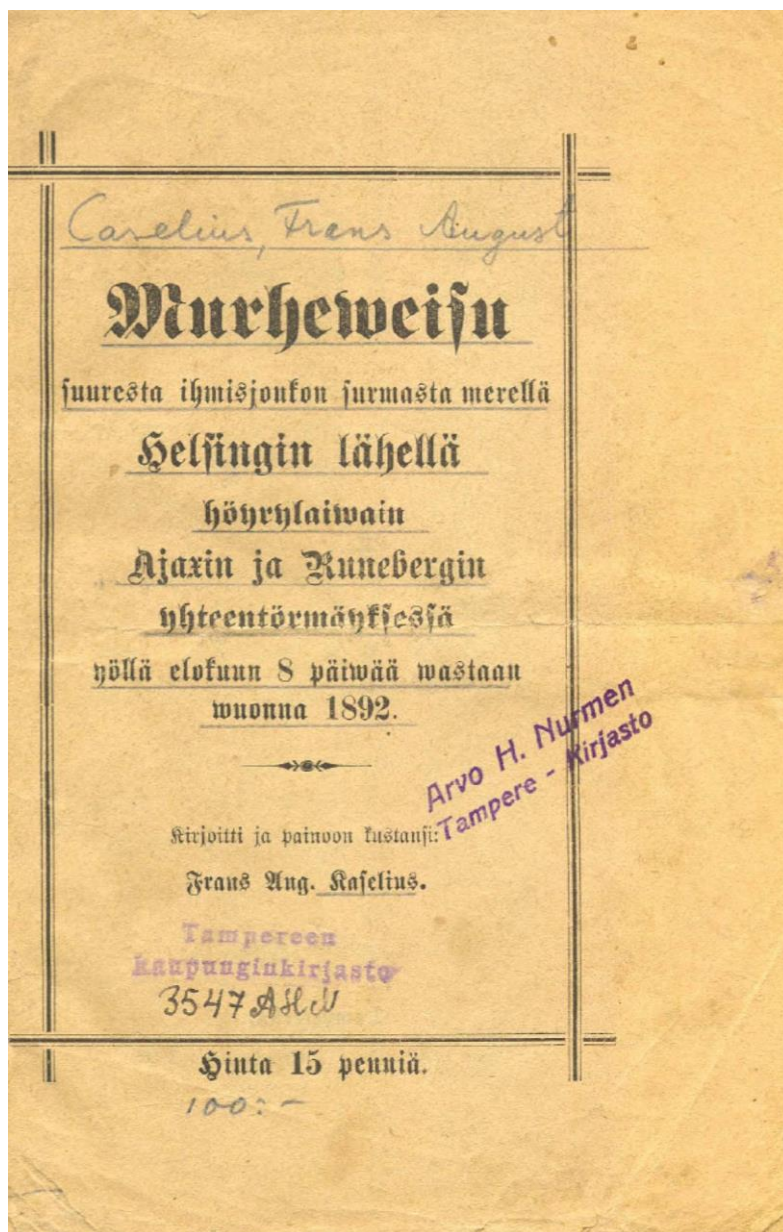
Arkkiveisujen tekijöiden tutkiminen on hankalaa, koska viisuja julkaistiin myös nimettömänä tai nimikirjaimin varustettuna. Vihkosten nimiölehdiltä käy ilmi, että tekstejä käännettiin, kokoiltiin, lisäiltiin ja mukailtiin. Monissa veisuissa esiintyvä ”jälkipainamista” koskeva kielto kertoo tekijänoikeuksien tiedostamisesta sekä siitä, että toisten viisuja julkaistiin lupaa kysymättä.¹⁸ Arkkilehtiseen saattoi joskus kirjata nimensä henkilö, jonka osuus supistui kirjoitustyön tekniseen suorittamiseen.¹⁹ Kaikki arkkiveisujen sanoittajat eivät nimittäin olleet kirjoitustaitoisia. Larin-Kyöstin kertomuksessa esiintyy tällainen hahmo: Saksa²⁰ toimi kellojen korjaajana, sään ennustajana ja kaivopaikan katsojana, joka kulki markkinoilla, kylätansseissa ja kirkonmäellä viisuja myymässä. Hän kertoo nisunmyyjälle saaneensa valmiiksi kaksisataa värssyä maatessaan ”Juttulan saunanlavolla”. Lauluun mahtuu ”hevosia ja rattaita, markkinalystiä ja suuria murhia”. Kirjoitustyön hoitaa suntion poika, ja kaupungin painoherrojen käsissä kirjaimista tulee ”kuin tanssivia karpäsiä valkoiselle paperille.”²¹ Kirjoitustaidoton sanoittaja on tässä tapauksessa myös tekstinsä kustantaja ja myyjä.

Arkkiveisujen kohdalla tekijyys oli siis monenlaista: 1) tietty henkilö kirjoitti laulun sanat jonka hän tai joku toinen kustansi, 2) laulun sanoittaja ei itse kirjoittanut tekstiä ylös, ja painattajanakin saattoi olla joku toinen, 3) jonkun toisen tekemä sanoitus tai suullisessa perinteessä elänyt laulu kustannettiin omilla nimillä tai nimettömänä ja 4) arkkiveisun sanoituksesta ja kustantamisesta vastasi useampi henkilö. Joissakin tapauksissa voidaan puhua kollektiivisesta tai sosiaalisesta tekijyydestä.²² Tästä käy esimerkiksi seuraava kuvaus, jossa arkkiveisuja tuotetaan oman viiteryhmän käyttöön:

*Nuoriso kun on keräytynyt iltakisaan jonkun sellaisen kaupungin läheisyyteen, jossa on kirjapaino, tuleepa samaan seuran kaupungista nuori latojakin ja siinä lempi- ja piirilauluja laulettaessa esittää jokainen oman lemmeikkäämpänsä, kauniimpansa. (--) Wuoropuolinen laulujen oppimisen tilaisuus on siis tässä, kun kukin seuranjäsen haluaa toisilta kuullut laulut muistiinsa saada. Muistin helpottamiseksi keksii tuosta latoja keinon, jotta sanat pitää painaa. Ja hänen huoleksensa sitte uskotaankin ”uusien” laulujen painaminen. Kun seuraavalla kerralla seura taaskin ybtyy, tuopi latoja tullessansa painetut laulu-tuket, joita sitten jaetaan muistiaisiksi ”rakkaile neitosille”, kustantaja-nuorukaisille y. m. laulajille, joiden sitte on prantätystä werrattain helppo oppia ”uusiu lauluja”.*²³

En ole laskenut arkkiveisujen määrää tutkimani ajanjakson aikana, mutta Jyrki Hakapään mukaan vuosien 1870 ja 1920 välisenä aikana julkaistiin yli 5000 arkkiveisupainatetta.²⁴ Ammattimaisten tai puoli ammattimaisten viisujentekijöiden määrä oli melko pieni: vain vajaat kaksikymmentä oli laatinut useita

kymmeniä arkkilehtisiä.²⁵ Ahkerin heistä oli Paavo Putkonen, jonka nimissä on 105 arkkijulkaisua; ensipainoksia niistä on 75 kappaletta.²⁶ Johan Kalakangas, joka muutti sukunimensä Kankaaksi vuoden 1897 tienoilla,²⁷ julkaisi yhteensä 96 vihkosta, joista 69 oli ensipainosta. Tuottelaita olivat F. A. Kaselius, G. W. Gustafsson, A. Helsten ja E. K. Saarinen, jotka julkaisivat vähintään 50 ensipainosta.²⁸ Tähän ryhmään kuuluu myös Otto W. Mattsson, joka kustansi omien viisujensa lisäksi 40 muiden tekemää laulua tai laulukokoelmaa.²⁹

Frans August Kaseliuksen "Murheweisun" kansilehti. Kuva: SKS

Arkkiveisujen tekijät olivat useimmiten liikkuvaa elämää viettäviä, erilaisista työtehtävistä toisiin siirtyviä sekatyömiehiä ja käsityöläisiä.³⁰ Heistä ei ole helppo löytää tarkempia tietoja.³¹ Yhtenä syynä on lehtien paheksuva asenne:

*Mitäpäsi siitäkään hyötyisi, jos rupeasti tekemään kynäkuuvia noista melkein kaikilla markkinoilla nähtävistä raukoista, jotka enimmäiten juopuneina retalehtavat ihmistungoksessa, kähiseväli äänellä määkyen monenmoisia, usein omia kyhäämiään kurjamaisia painotuotteita, joita nimitetään ”lauluiksi” tai ”wiisiksi”, jopa ”runoiksi” tai ”wirsiksikin”?*³²

Maininnat arkkiveisujen tekijöistä ovat useimmiten lyhyitä ja ylimalkaisia: ”Meillä on melkoinen määrä runoseppiä täällä Wiipurissa. He sekä sepustawat että kustantawat arkkiweisuja.”³³ Joskus markkinauutisissa on arkkiveisujen tekijöiden tai myyjien nimiä: ”Rautiainen, Penttinen, Asikainen ja Lindgren käweliwät nytkin arkki-wisujen kaupalla,” raportoitiin Wiipurista.³⁴ Paavo Putkosen (1845–1907) kerrottiin saavuttaneen Lappeenrannassa ”parhaimman suosion” vuonna 1887.³⁵ Paavo Putkonen mainitaan myös Minna Canthin (1844–1897) varhaisessa kertomuksessa, jossa nuori mies käy ensi kertaa kaupungin markkinoilla. Hän kuuntelee ”erästä miestä, joka suuren ihmisjoukon suureksi ihastukseksi lauloi Paavo Putkosen sepittämää ja Mikkelin kirjapainosta ilmestynyttä rakkauden laulua”.³⁶ Putkosen asemasta kertoo se, että hänestä julkaistiin muistokirjoitus:

*Viime keskiviikkona kuuluu kuolleen jossain Iisalmen lähistöllä ’wiisujen’ myyntimatkoillaan mikkeliäinen runoniekka Paavo Putkonen, 62 vuoden vanhana. Vainaja oli kautta maan tunnettu ’rekilaulujen’ sepittäjänä ja uutterana ’runoniekkana’, vaikka tuotantonsa olikin saanut olojen pakosta, opin ja tietojen puutteesta painua tuohon alhaiseen ’rekilaulu’ tyyliin, pääasiallisesti rakkausrunoihin. Monta todellista ajatusta ja runollisuuteen vivahtavaa säikeistöä lauluissa kuitenkin löytyi, vaikka runsas ’kuona’ ne peitti sulattimen pohjalle.*³⁷

49

Tamperelainen J. G. Dahlman (1838–1876), entinen pellavatehtaan työmies, sai hänkin muistosanan uutiskirjeessä: ”Viime vuoden lopulla nukkui täällä kuolonuneen eräs paikkakuntamme parhaimpia runoilijoita (–). Vainaja oli näillä tienoilla jokaisellen hyvin tuttu ja rakastettu, hän oli jokaisen kanssa hyvässä ystävytydessä.”³⁸ Myöhempi kirjoittaja muistaa hänet kuihtuneena ja repaleisena kapakkalaulajana, joka kulki hoiperrellen ”Tampereen isolla sillalla”. Ilmeisesti vain pieni osa Dahlmanin lauluista painettiin, ja hänen kerrotaan joutuneen käräjille pilkkalaulustaan.³⁹ 1940-luvulla julkaistun artikkelin mukaan Dahlman kuvasi lauluissaan Tampereen tapahtumia ja jopa perhejuoruja. Kapakkarunoilijaksi kutsuttu mies ”uhrasi runoilijalahjansa siihen, mikä huvitti tillikoitten vieraita ja markkinaväkeä.”⁴⁰ Alpo Silanderin mukaan joitakin Dahlmanin runoja luonnosta, valistuksesta ja isänmaasta julkaistiin *Tampereen Sanomissa*.⁴¹

Muonarenki Johan Kalakangas/Kangas (1855–1913) muutti Vanajalta Tampereelle ja toimi ruukin työmiehenä ennen ryhtymistään veisukauppaan. Hän julkaisi myös satuja. Kankaan kertomuksessa *Koetelemuksen Koulu*, joka lienee omaelämäkerrallinen, kuvataan kartanon muonamiestä, joka saa pehtorilta ja patruunalta osakseen huonoa kohtelua.⁴² Vihtori Laurilan haastatteleman lapsenlapsen mukaan Kangas oli nuorempana ollut uskonnollinen ja tuntenut Raamatun hyvin. Ongelmana oli alkoholinkäyttö: ”kun vaari jonkun arkin kirjoitti, vei hän sen Isak Julinille [kirjapainoon], että pääsi taas kapakkaan.”⁴³

Nimimerkki Olli ihmetteli *Uudessa Savossa*, miksi runokokoelmiaan vähäisiä määriä myyneet oppineet kirjoittajat saivat kirjallisuushistorioissa sivukaupalla tilaa, mutta suosittua ja tuotteliasta Kaseliusta ei mainittu ollenkaan.⁴⁴ Ruovedellä syntynyt Frans August Kaselius (1838–1894) asui Tampereella; avioliittotokuuolituksessa ammattina on ”kyyditsijä”.⁴⁵ Arkkiveisukaupasta tuli ilmeisesti hänen päätoimensa: ”Paikkakunnallamme on eräs tunnettu henkilö, F. Kaselius nimeltään, joka elättelee henkeänsä parhaastansa arkkiveisujen painattamisella ja myymisellä kaikellisissa murha- tapaturma- ja skandaali tapahtumista”, kerrottiin *Tampereen Sanomissa* 1889.⁴⁶ Kaselius sai yhdestä veisustaan painokanteen, mutta hän haastoi

painoasiamiehen oikeuteen; syynä ilmeisesti oli viisujen takavarikko ja tuhoaminen. Kanne kuitenkin raukesi, koska kantaja ei ”suwainnut tulla asiaa ajamaan”.⁴⁷

Kymmenkunta veisuvihkosta julkaissut Oskar Henrik Speitz syntyi 1843 Lempäälässä kersantin poikana. Hänen kerrotaan tahkonneen teräskaluja myyntimatkoillaan.⁴⁸ Toisen lehtikirjoituksen mukaan hän oli toiminut kiertelevänä valokuvaajana. Vuonna 1878 hän syyllistyi hevosvarkauteen, ”ja tuomittiin nyt Janakkalan käräjissä elinaikaiseen pakkotyöhön Mikkelin rangaistuslaitokseen.”⁴⁹ Aleksander Leppäsen rahavaikeuksista kertovat sanomalehti-ilmoitukset, joissa tätä pyydetään maksamaan Jyväskylän kirjapainon lasku.⁵⁰ Kolme vuotta myöhemmin Leppäsen kerrotaan haavoittaneen raumalaista pitsinmyyjää Lahden markkinoilla 1881. *Sawonlinna*-lehden mukaan hän oli jo tätä ennen ”istunut kaksi vuotta murto-varkaudesta wankeudessa.”⁵¹

Irtolaisuudesta tuomittiin muutaman arkkiveisun julkaissut A. Bäckeng, joka kutsui itseään epi-teetillä ”Merikarwian pitäjän runoilija”.⁵² Tämä mainitaan hänen viisussaan *Yksi iban uusi Wangeus-laulu* (1885): ”Kirjoittanut omakätisesti A.A. Bäck’eng, istuessaan löysyyden wangeutta.”⁵³ Kuljeksiva elämä saattoi johtaa irtolaisuuteen ja markkinoilla alkoholinkäyttö johti usein ongelmiin. Irtolaisuus tulee esiin myös veisukauppiaisiin liittyvissä uutisissa Vic Gammonin tutkimuksessa.⁵⁴

Arkkiveisujen tekijöiden imago lehdissä ja fiktiossa ei siis ole imarteleva. Vähemmän kirjoitettiin niistä, jotka eivät sopineet boheemin tai kaidalta tieltä horjahtavan miehen kuvaan. Esimerkiksi euralaisen Frans Juho Järvisen (1857–1918) elämästä ei kerrottu skandaaleja. Vihtori Laurilan haastattelemien sukulaisten mukaan Järvinen oli ahkera perheenisä, joka myi veisujen lisäksi mm. katkismuksia, aapisia, virsi-kirjoja. Hän harrasti myös lukemista.⁵⁵ Tuotteliaisiin viisunikkareihin kuuluneista Saarisesta, Mattssonista ja Helstenistä en ole löytänyt tietoja, mikä kertonee siitä, että he eivät tehneet uutiskynnystä ylittäviä tekoja. Tässä tapauksessa uutisten puute on hyvä uutinen.

Arkkiveisujen myyjät

Arkkiveisujen tekijä-kustantajat myivät omia tuotteitaan, mutta ilmeisesti muidenkin painattamia veisuja. Otto Andersinin kirjapainolla oli arkkiveisujen myyjiä eri puolilla Suomea.⁵⁶ Yhdenlaisesta myyntiorganisaatiosta kertoo ilmoitus Johan Kalakankaan vihkosen *Kaksi unta laulua* takasivulla. Siinä Johan Eriksson mainostaa, että hänen julkaisemiaan kirjoja ja arkkiveisuvihkosia saa myytäväksi alennettuun hintaan tamperelaiselta kirjansitoja W. Toiwoselta, Kalakankaalta Janakkalasta ja Akaalla asuvalta Erikssonilta itseltään.⁵⁷ Viisuja saatettiin myydä kaupunkien kirja- ja sekatarvakaupoissa.⁵⁸ Joissakin kirjapainojen ja -kauppojen mainoksissa veisuja tarjotaan kulkukauppiaille tukkuhintaan:

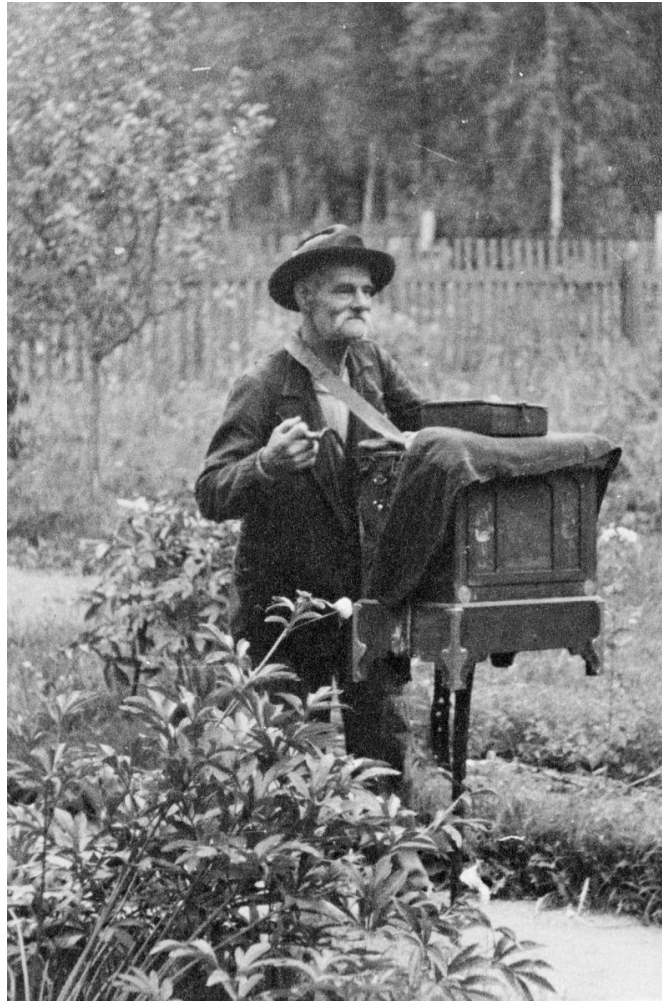
*Laulujen Kulkukauppiat boi! Iban uusia huvi- ja murba-lauluja myydään buokeilla sopubinnoilla sadot-tain Wiipurin Sanomain kirjapainossa, Wiipurissa.*⁵⁹

*Chr. Ev. Barck’in kirjakaupassa Oulussa saavat kulkukauppiat ostaa monenlaisia suomalaisia kirjasia ja hengellisiä sekä muita viisuja alennettuun hintaan.*⁶⁰

Kulkukauppiaiden tuotevalikoima oli usein monenkirjava. Muistitiedon mukaan tulitikkuja, nappeja ja naskaleita kaupannut Österblad-niminen mies, jota forssalaiset kutsuivat Lurtti-Mikoksi tai Laulu-An-

tiksi, ansaitsi parhaiten laulujen myynnillä. Hän oli painattanut myös muutaman oman veisunsa.⁶¹ Rääkkyläläinen Heikki Luukkonen (s. 1834), joka lähetti kirjoituksiaan Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle, toimi kuoharina ja harjasten ostajana, samalla kirjoja kaupaten.⁶² Niilo Kivisen (1862–1895) jatkokertomuksessa talollisen tytär Hilma ilahtui aina kun hänen kotiinsa ilmaantui joku ”rohtojen ja rihkaman kaupustelija”, varsinkin silloin kun he myivät painokuvia tai viisuja.⁶³ Arkkiviisuja myivät joskus myös kiertelevät lumppujen kerääjät.⁶⁴

Posetiivarit kauppasivat yleensä onnenlehtiä eli ennustuksia sisältäviä lippusia, mutta vuonna 1873 Hämeenlinnan markkinoilla nähtiin ruotsalainen mies soittamassa posetiivia, ”ja nainen lauloi kimeällä äänellä arkkiweisuja, jotka, laulajattaren ilmoituksen mukaan olivat erään Helsingissä hyvin tunnetun runoniekkan osaksi kääntämiä, osaksi sepittämiä.”⁶⁵ Kaarle Krohnin (1863–1933) muistelmaan mukaan Porvoon syysmarkkinoilla ”joku ruven repimä posetiiviveijari käheällä äänellä, mutta itsetietoisena kuin kuningas konsanaan, lauloi aivan uusia lauluja tavallisesti jonkun nuoren naisen kanssa, jonka ’läpihalaisevainen’ ääni kuultiin loitommalle.”⁶⁶ Santeri Alkion (1862–1930) 1870-luvulle sijoittuvassa romaanissa *Patriarkka* posetiivinsoitaja, entinen sotamies, lauloi Ranskan-Saksan sodasta rämisevällä äänellään ja myi viisuja. Kertojan mukaan posetiivarin ympärille oli kokoontunut naisia ja lapsia, jotka hartain mielin kuuntelivat harvinaista esitystä.⁶⁷

Posetiivari Viipurista. Kuvassa on Viipurissa asunut, Kangasalle evakkoon muuttanut ja Huutijärvelle haudattu Calisto Lodi (1872–1950). Kuva: Museovirasto, Historian kuvakokoelma

Kaupustelu tarjosi ansaitsemiskeinon niille, jotka eivät kyenneet ruumiilliseen työhön. Kaarle Krohn on muistellut, että arkkiveisuja myi ”joku vanha, työhön kykenemätön ukko.”⁶⁸ Parissa markkina-uutisessa mainitaan sokea viisukauppias.⁶⁹ Vuonna 1879 Jyväskylän torilla esiintyi perhe, jossa sokea perheenisä soitti viulua. Häntä poika avusti ”paasiviululla” ja toinen jonkinlaisella triangelilla. Myynnistä vastasi perheen äiti, ”pienenlanta, nyppyränenäinen, rupulin arpinen eukko”, jonka pärekopassa oli monenlaisia sota-, murha- ja rakkauslauluja.⁷⁰ Vanhaa naista arkkiveisujen myyjänä kuvataan *Tampereen Sanomien* pikku-uutisessa:

Parhaassa wäen wilinässä istuu muutamien maalaisten rekien välissä matalalla pallilla wanha akka ja weisaa walittawalla äänellä jotakin arkkiveisun tapaista. (--) Suuressa laitioreessä laulajan wieressä oli neljä pelukopallista arkkiveisuja. (--) Laulun nimi oli: ”Hämeen kansalle, eli yksi surullinen weisu Tampereen Suomalaisesta klubista ja siitä ihmeellisestä Muoti- ja Makkaramakasiinista, murbeesta, rististä ja keinsauksesta kokoonpantu Jeremias Jaakkolalta.”⁷¹

Tuomitseva asenne ilmenee myös seuraavassa lehtikirjoituksessa: ”Nuo kulkewat kirjakauppiaat owat ihmisloukkaa, joista useamman on laiskuus tähän toimeen saattanut ja tämän löyhän elinkeinolain turwissa he tuota ”waellustaan” jatkawat, kontissaan kantaen kaikellaista roskakirjallisuutta muutaman wirsikirjan turwissa.”⁷² Yjö Heilalan (1882–1951) novellissa kuvataan ”heikkoa sielua”, joka päättyy lopulta kaikenlaisten ”uni- ja arpakirjojen kauppiaksi.” Kertoja tapaa hänet Helsingin rannassa: ”Waatteensa oliwat rikki ja kuluneet. Parta ajamaton, tukka pitkä. Kainalossa musta laukku, missä kaupattawaa omaisuuttaan säilytti!”⁷³

Arkkiveisuja myytiin kodeista käsin, työmatkoilla tai kiertelemällä lähiseudulla. Vuonna 1892 *Aurassa* kerrottiin, että eräs räätäli on myynyt sadoittain ”jonkun Kaseliuksen” laatimaa viisua lehtori Nantti Sainion surkeasta kuolemasta.⁷⁴ Eero Sissalan (1851–1909) romaanissa nuori poika saa naapurinsa avustuksella kaupungin kirjapuodista painotuotteita, joita hän lähtee myymään lähikyliin, vetäen kirjakoriaan kelkassa. Tultuaan ensimmäiseen taloon hän näkee penkillä kopan, jossa on samanlaista tavaraa, ”nimitäin kirjoja, lauluja ja kuvia.”⁷⁵ Korin omistaja, vanha nainen, varastaa pojan tavarat, mutta ne saadaan takaisin, ja rahaa kertyy kotiin vietäväksi 8 ruplaa. Myös pojan äitiä oli onnistanut myyntimatalla.

Ostajat

Muuan markkinamies kuvaa mainiosti arkkiveisukauppiaan vuorovaikutusta asiakkaidensa kanssa. Leppäselältä pyydetään Hallin Jannen viisua ja kysytään, paljonko maksaa ”tukkipoikain laulu” ja ”se surulaulu Simmermannin kauheasta murhasta”. Jotkut haluavat uusia lauluja, jolloin Viisunikkariksi kutsuttu Leppänen esittelee heille ”ihanaa uutta murhevirttä Wienenin kauheasta tulipalosta.” Leppänen sovitti ilmeensäkin kuulijoidensa mukaan. Kun hän lauloi murhalaulua, hänen katseensa oli totinen, mutta kun tytöt pyysivät iloisempia lauluja, niin olivat ”silmätkin viekkaasti sirrallaan, ja sitä mukaa keikahteli nuotti.”⁷⁶ Kuvaus myyntitilanteesta sisältyy myös Väinö Katajan (1867–1914) kertomukseen, jossa vanhanpuoleinen mies on tullut lähdössä olevaan laivaan. Hän mainostaa laulua onnettomasta rakkaudesta: ”Ja sitä katseltiin oikein kädestä pitäin sitä ’uutta ja kaunista laulua.’” Laiva lähtee liikkeelle ja kauppias jää kyytiin, muka vahingossa. Hänelle kerätään rahaa matkalippua varten. Palkaksi pyydetään laulua laiskasta rengistä. Nuotti oli vanhanaikainen, samoin koko laulu. ”Waan se oli hywin sukkelaan kokoonpantu ja sille täytyi wäkisinkin nauraa.”⁷⁷

Molemmat kuvaukset kertovat siitä, että ostajat tunsivat myyjien tuotteet ja osasivat odottaa uusia lauluja. Myyntitilaisuus oli viihdyttävä tapahtuma: performanssi tuotti huvia osanottajille.⁷⁸ Ilmeistä myös on, että laulesitys kiihotti asiakkaiden ostohalua.⁷⁹ Kauppiaan lauluun saattoivat joskus yhtyä ympärille kerääntynyt joukko.⁸⁰ Kiinnostava esimerkki tällaisesta tilanteesta sisältyy kuvaukseen, jossa markkinoilla musisoi sokean miehen perhe:

*Aina tuontuostakin rupee hän [perheen äiti] myös niitä laulaa belottamaan. Laulua antaa ukko ja wanhin poika. Ympärillä seisovien waimojen ja tyttöjen sydän sulaa lauluun; he alkavat myöskin laulaa. Kun laulu on loppunut, ottaa useampi kuuntelija lakkaristaan kymmen pennisen ja waibettaa sillä itsellensä arkin. Mikkolan Jaakko hyväsydäminen mies, nyt vähän päihtyneenä, lähestyy sokeaa, painaa näppinsä liivinsä taskuun ja ottaa hänkin kymmen-pennisen, laskee sen ukon kouraan (--).*⁸¹

Naisille ja miehille saatettiin kaupata erilaisia tuotteita. Tästä kertoo seuraava maininta: ”joka markkinoilla kuulee Koistisen, Putkosen y. m. huutawan: ’ostakaa pois tytöt kauniita wiisuja’, joita he laulawat milloin milläkin mummo wainajan nuotilla.”⁸² Putkonen erikoistui rakkausaiheisiin, kun taas Leppänen ja Rautiainen lauloivat sodasta, kerrottiin *Ilmarisessa* 1877.⁸³ Aleks Seppäsen mukaan Putkosen asiakkaina oli erityisesti nuoria rakastavaisia, joiden tunteisiin lemmenlaulut sopivat:

*Kun markkinat tulivat, niin oli Paavolla tavallisesti paikkansa markkina torilla. Hänen saavuttuaan siihen laatikko edessään, alkoi hän laulaa, ja tytöt ja pojat, hellästi sormista pitäen toisiaan, kuunnella katsoen Paavoja ja wiisuja. Jos sattui nämät parit vilkaisemaan toisiaan silloin, kun Paavo lauloi jotain lempilaulua, niin jokos säbköisyys syntyi, sen näki kohta, kun noitten rakastuneitten silmäysten seurauksena oli, että toisiinsa liittyneet kädet alkoivat edes takaisin heidellä.*⁸⁴

53

Laulamisen lomassa Putkonen vastasi hintakyselyihin, jota Seppänen kuvaa seuraavalla tavalla:

*Ja ruvettiin väliin Paavolla kysymään toiset hintojakin niitä katsellessaan. Paavo lauloi ja sanoi väliin hinnat esimerkiksi näin: ”Kun sunnuntai tulj seuraava” lauloi Paavo ja sanoi: ”murbalaulut maksaa 20 penniä”, jatkaen lauluaan: ”Niin kuulutettiin kirkossa”, sanoen taas: ”lempilaulu maksaa 25 penniä”, taas jatkaen lauluaan: ”Janne sekä ja Maria”, ja vastaten kysymykseen: ”Hermannin ja Amandan rakkauslaulu, 20 p. ”Olemaan avioliitossa” j.n.e. Tällaista se oli markkinapäivät päästään ja wiisu toisensa perään lähti rakastuneen parin mukaan.*⁸⁵

Arkkiveisuja hankittiin omaan käyttöön, lahjoiksi ja tuliaisiksi.⁸⁶ Nimettömän tekijän sanomalehtikertomuksessa nuoripari osti markkinoilta paitsi kihlat, myös muutaman ”kauniin laulun.”⁸⁷ Teuvo Pakkalan (1862–1925) romaanissa *Oulua soutamassa* yksi nuorista tervanviejistä ostaa Katri-nimiselle tytölle laulun ”siitä hirveästä kalasta, joka nähtiin Marsellin edustalla.”⁸⁸

Markkinat Rauman kalatorilla 1900-luvun alussa. Kuva: Museovirasto, Historian kuvakokoelma

Laulajat ja lukijat

Arkkiveisukulttuuri oli sekä kirjallista että suullista: viisujen sanoja opittiin sekä lukemalla että korvakuulolta. Lauluihin merkityt sävelmät (esim. ”lauletaan kuin On mulle Suomi suloisin”) levisivät muistinvaraisina.⁸⁹ Viisukauppiat palvelijat ostajia opettamalla heille myymiensä laulujen melodiat. Matti Juhanoika Porrin *Köyhyyden tähden surulla sekoitettu laulu* sisältää seuraavan ohjeen: ”Lauletaan maassa tutulla nuotilla, kuin arkin kaupitsijoilta ja laulajilta kuulette.”⁹⁰ Kun joku osasi uuden viisun, hän opetti sen ystävilleen.⁹¹ Santeri Alkion teoksessa *Muistojen komerossa* kuvataan tällaista tilannetta. Eräs kylän pojista oli saanut kaupungissa käydessään uuden laulun, jota hän alkoi laulaa kylänraitilla lauantai-iltana. ”Ja kun edelläveisaaja alkoi värsyjään kerrata, jo tarttui mukaan yksi ja toinen. Kun tällä tavoin mentiin muutama kerta laulu läpi, silloin se osattiin.”⁹²

Liisi Huhtalan mukaan arkkiveisujen yksinkertainen säetyyppi ja sävelmä viittaavat kuulomuistin keskeisyyteen.⁹³ Arkkiveisu oli tarkoitettu ennen kaikkea laulettavaksi, ja korvakuulolta opittuna se muuttui suulliseksi perinteeksi. Arkkiveisut sijoittuvatkin suullisen ja kirjallisen kulttuurin välimaastoon.⁹⁴ Rekilaulut, joita painettiin lauluvihkosiin, kuuluivat laulajien repertuaariin vielä tiiviimmin.⁹⁵ Arkkiveisut pitävät sitkeästi puoliaan maaseudulla, kerrottiin *Hämeen Sanomissa* 1897: ”jos kesäillalla kuulet neidon tai nuorukaisen laulun korwiasi hivelewän (--) on se useammassa tapauksessa jokin arkkiweisu.”⁹⁶ Fiktiossa on lukuisia kuvauksia arkkiveisujen ja rekilaulujen laulamisesta. Pakkalan romaanissa nuori mies heläyttää tervanmyyntimatalla ”milloin rakkaudenlaulun, milloin sotalaulun.”⁹⁷ Myös yksin ollessa laulettiin: ”Olin iloinen lehmän hauussa lauloin että metsä raiku Hallin Jannesta ja ostin Hallin Jannen laulu viisun”, kuvasi renkiaikojaan sittemmin runoniekkana tunnettu Kalle Saha (1852–1933).⁹⁸

Myös arkkiveisujen lukemisesta on joitakin mainintoja lehdissä ja fiktiossa. Kaarle Krohn muistelee kauppiasta, joka tarjosi palvelusväelle arkkiveisuja: ”palvelijat silloin alkoivat lukea matalalla äänellä

vaikka miltä sivulta hyvänsä – nimilehden kirjoituksesta ei pidetty lukua – ja kauppa kävi.”⁹⁹ *Uuden Suomettaren* kirjoittajan mukaan nuoret kantavat veisuja taskuissaan ja lukevat niitä taitonsa mukaan.¹⁰⁰ Niilo Kivisen jatkokertomuksessa talontytär Hilma luki viisuja ”ja mikäli sai kuulla säveleentapaista, lauloi myös hyvin mielellään.”¹⁰¹ Arkkiveisuja säilytettiin muiden kirjojen ohessa. Kauppi-Heikin (1862–1920) teoksessa *Pataburjat* mainitaan mustunut pärevakka, jossa ”raamatun lehtien välissä on laulu Saukkolan vaarin murhasta, virsikirjan välissä Hookanan pojan ihmeellinen uni taikka unikirja”.¹⁰² Nimimerkki Tepukan jatkokertomuksessa Saara-niminen tyttö otti hyllyltä ”wihkosen wiisukauppiaalta wähitellen osteutuita ja yhteen neulotuita lehtikirjojaan ja rupesi selailemaan.”¹⁰³

Viisua ei tarvinnut aina ostaa, vaan se voitiin kopioida jonkun toisen omistamasta kappaleesta. Artikkelissa hämäläisistä kansanlaulusävelmistä oletetaan, että ”moni piikatyttö siellä säilyttelee lutissaan kellastuneita papereita, joihin jossakin naapurilutissa on jäljennetty moniaita surullisen ihanoita rakkauden lauluja, tai samansisältöisiä arkkiveisuja.”¹⁰⁴ Heikki Meriläisen (1847–1939) romaanissa *Korpelan Tapani* kerrotaan äidistä, joka poltti poikansa kopioiman laulun:

*Otin äidin kiinni ja pitelin siksi kunnes lupasi, että bakee laulun mistä hyvänsä minulle sijaan eikä polta enää kirjojani. Äiti lähti Rasilan renki Juusolla kirjoituttamaan laulua, vaan toi sen valeuksen, että ei ole ruvennut kirjoittamaan, varsinkaan arkena. Vaaan ei odottanut toista käskeyä, kun minä laitoin uudelleen bakemaan. Hän lähti itkien kuin pikkulapsi astuskelemaan Rasilaan päin ja iltasella toi laulun.*¹⁰⁵

Kriitikot väittivät, että arkkiveisut eivät edistä lukuhaluja, mutta vastakkainenkin käsitys ilmaistiin. Moni oppii painettua laulua tutkiessaan lukemaan paremmin sisältä, kirjoitettiin *Keski-Suomessa* 1871: ”Se woi olla ensimmäinen halunsa kirjallisuuteen, ja niin muodoin olla kiihoittaja parempienkin kirjojen lukemiseen.”¹⁰⁶ Lukuhaluisiin viittaa myös arkkiveisulehtisen *Förstin laulu eli Yksi linna oli itäisellä maall* (1890) takasivun myyntiluettelo, jossa oli tietoja paitsi Barckin kustantamista viisuista, myös erilaisista oppaista ja kirjekaavoista (Hakapää 2013, 248–249).

”K. H.”, Vihtori Laurilan mukaan Kauppi-Heikki,¹⁰⁷ käsitteli kysymystä arkkiveisujen lukemisesta *Päivälehdessä* julkaistussa artikkelissa. Hänen mukaansa useimmilla rengeillä ja piikatyöillä kiertokoulussa harjoitettu katekismuksen pönttääminen oli johtanut vastenmielisyyteen lukemista kohtaan, mutta arkkiveisujen kohdalla tilanne on toinen. Kauppi-Heikki kertoo nähneensä viisuja renkipojilla, jotka osaavat vain kirjaimet. Jos heille tarjottaisiin kirjoja, he eivät niitä huolisi ilmaiseksikaan. Mutta viisu saa kätköpalkan liivintaskussa, vaikka huonosti lukevien täytyy opetella laulun sanat korvakuulolta tai pyytää apua lukutaitoisilta:

*Ajatelkaa tarkoin mikä nautinto se on renkipojalle ja piikatyölle, kun hän omasta ostamastaan wiisusta heläyttelee heidän omia tunteitaan ja ajatuskantaansa vastaawia wärssyjä. Se ei tuota yksistään hupia, waaan se kohottaa hänen itsetuntoaankin ja antaa arwoa muiden rinnalla. Hän joka ei wähästä maksustakaan olisi rohennut ruweta muiden kuullen lukemaan, wvielä wähemmän sitä ulkoa kertomaan, taitaa nyt ei ainoastaan sanat ulkoa, waaan wvielä säwelenkein sanoilleen. Niillä woipi hän nyt wvirkestyttää yksitoikkoista ja aatteellisesti köyhää elämäänsä, heläytellen kowimmisakin päivän ponnistuksissa makuisimman säkeen lauluistaan. Wvieläpä sekin, joka on opista ja tawallisesta lukutaidostakin jäänyt aiwan tuntematomaksi, tarttuu tähän laitimmaiseen kirjallisuuden lajiin, pelastaakseen edes hiwenen arwostaan sen nau-run alta, jota nämä n. s. ”ruunan kummit” saawat osakseen.*¹⁰⁸

Suullis-kirjallisen kulttuurin aktiiviset toimijat

Kokonaiskuvan rakentaminen arkkiveisujen tekijöistä, myyjistä ja kuluttajista on hankalaa aineiston puutteiden ja vinoutumien vuoksi. Jotakin voidaan kuitenkin päätellä. Vähän tai ei lainkaan kouluja käyneille 1800-luvun kansanihmisille, joilla oli taipumusta runontekoon sekä sosiaalisuutta ja kekseliäisyyttä, laulujen laatiminen ja myynti tarjosivat keinon elannon tai leivänlisän hankkimiseen. Arkkiveisujen tilapäisiä tekijöitä oli paljon, ammattimaisesti toimivia melko vähän. Leveän leivän ääreen harva pääsi, ja markkinaelämän viinanhuuruiset varjopuolet tulivat monille tutuiksi. Lehdissä esiin nousevat joidenkin arkkiveisujen tekijöiden poikkeamat kaidalta polulta. Syytettyjen ja rangaistujen jäljille olisi mahdollista päästä tutkimalla oikeudenkäynti-, poliisitutkinta- ja vangitsemisaineistoja. Oikeudenkäyntien pöytäkirjat ja oheismateriaalit voisivat valaista veisuntekijöiden toimintaa ja taustaa sekä tuoda esiin heidän omaa ääntään.

Arkkiveisujen myynnissä oli erilaisia toimijoita. Omia ja muiden arkkiveisuja myivät laulujen tekijöiden lisäksi kulkukauppiat, joiden valikoimassa oli muutakin tavaraa. Monenlaiset ihmiset, joiden joukossa oli vanhuksia ja lapsia, hankkivat leivänlisää kauppaamalla lauluvihkosia ja muita painotuotteita lähiseudulla, kulkemalla talosta taloon tai pitämällä myyntivarastoa kotonaan. Posetiivarit tuskin toimivat laajemmassa mitassa lauluvihkosten myyjinä, koska mainintoja on niin vähän. Sama koskee sokeita veisu-kauppiaita.

Arkkiveisut kuuluivat suullis-kirjallisen kulttuuriin. Kirjoitustaidoton saattoi tukeutua kynänkävättäjän apuun viisunsa saamiseksi painatuskuntoon, ja lukutaitoinen toimia laulun opettajana. Tuottajien ja kuluttajien välillä ei ollut juuri luokkaeroa: molemmat kuuluivat kansan syviin riveihin. Laulujen tekijät tiesivät millaiset tuotteet kävivät kaupaksi, ja ostajat tunsivat laulujen lajit ja konventiot. Myyntitilanne oli performanssi, jota yleisö osasi odottaa. On kuitenkin epätodennäköistä, että veisukauppiaan lauluun yhtyminen olisi ollut yleistä, koska mainintoja tästä on niin vähän. Vihkosia myös luettiin. Paitsi ostamalla, tekstejä saatiin kopioimalla toisten omistamia kappaleita. Arkkiviisuja ostettiin ja kulutettiin monesta syystä: omaksi ja muiden huviksi, uteliaisuuden tyydyttämiseksi ja rakkauden sinetiksi. Anna Huhtala on tuonut esiin murhelaulujen lohduttavan funktion.¹⁰⁹

Palataan lopuksi Juhani Ahon romaaniin, jossa Leppänen mainostaa veisua laulajapojasta: ”Tämä poika se laulelee ja sill’ on laulun ääni – / Iät on kaiket kävellynnä ympäri laulun läänii.” Tätä laulua ostettiin suurella halulla, kun muka tiedettiin, että Viisumestari oli tehnyt sen omasta elämästään. Leppänen antoi ihmisten ”luulla, mitä luulivat, eikä muuta kuin lauloi vain ja yhtä mukaa möi.”¹¹⁰ Markkinoille oli tullut hyväksi pilkkalaulujen tekijäksi tunnustettu mies, jotka kutsutaan Hyvölän Samuliksi. Hän kyseenalaistaa Viisumestarin tuotteiden aitouden omilla säkeillään:

Minä olen laulaja ja laulajaks’ olen luotu

*Eikä oo minun lauluni tok’ Helsingistä tuotu.*¹¹¹

*Omiaban kaikki lie, joita ominansa myöpi,
Ja ominaanhan rosvokin tok’ toisen leivät syöpi – –*¹¹²

Esitys tekee vaikutuksen kuulijoihin. Leppänen yrittää näyttää välinpitämättömältä ja alkaa taas kaupitella laulujaan. Markkinayleisö ei kuitenkaan päästä Viisumestaria helpolla: häntä pyydetään laulamaan omasta päästään. Improvisointi ei kuitenkaan onnistu:

Ja nyt vei tämä viimeinen tuulenpuuska viimeisetkin palaset Leppäsen repaleisista purjeista. Kansa, jota oli kokoontumistaan kokoontunut näiden kahden ympärille, oli ratketa omaan riemuunsa. Se ei mitään niin ihaile kuin sukkelaa kieltä ja kekseliästä päätä, ja joka sanakiistassa voiton saa, se on suurempi sankari kuin väkevin mies. Joka taas tappiolle jää, häntä ei voi mikään pilkan alta pelastaa, jollei ehkä joku yht'äkkiä keksitty sukkela sanojen tempaus.¹¹³

Leppäsen laulun mahti on vain paperilla, hänen viisunsa ovat viisaampien tekemiä ja niitä pyöritetään kuin posetiivia, kuuluvat ivahuudot. Ahon romaanissa suullisen kulttuurin runontekijä voittaa kaupallisen arkkiveisukulttuurin edustajan. Hyvölän Samulin elämäntarina, jonka kertoja saa samana iltana kuulla, on kuitenkin traaginen. *Kantelettarensa* polttanut mies kertoo, etteivät ihmiset välitä hyvistä runoista, vaan tahtovat vain rivoja pilkkalauluja. *Muuan markkinamies* päättyy alakuloiseen näkyyn:

Minä näytin hänelle rappusissa tulta. Kumarat olivat hänen hartiansa, kun hän laskeutui alas kartanolle, ja juuri kun hän pistäytyi portista kadulle, rykäisi hän pari kertaa kuivahkon yskän. Hän katosi pilkko-pimeään tuonne kadulle, enkä minä häntä ole sen koommin nähnyt enkä hänestä mitään kuullut, eläneekö vielä, vai joko lienee kuollut.¹¹⁴

Lähteet ja tutkimuskirjallisuus

Arkistolähteet

Laurila, Vihtori. Suomen kansan runoniekat sääty-yhteiskunnan aikana. Tutkimusaineistot ja muistiinpanot. Vihtori Laurilan arkisto, SKS KIA.

Luukkonen, Heikki. Runomittainen pakina; Kiitosruno SKS:lle. Saatekirje. Pk. 5.4.1911. SKS KIA A1810.

Seppänen, Aleks, Viisuista ja viisuin kaupasta. SKS KRA, KRK 87f, n:o 690.

Sanoma- ja aikakauslehdet

Aamulehti

Aura

Hämeen Sanomat

Hämäläinen

Ilmarinen

Keski-Suomi

Kirjallinen Kuukauslehti

Koi

Kotiseutu

Mikkelin Sanomat

Oulun Ilmoituslehti

Pellervo

Pyrkijä

Päivälehti

Sanomia Turusta

Satakunta

Savo-Karjala

Savonlinna

Savo

Sotainvaliidi

Suomalainen Virallinen Lehti

Tampereen Sanomat

Turun Lehti

Uusimaa

Uusi Savo

Uusi Suometar

Wiipurin Sanomat

Kaunokirjallisuus

Aho, Juhani. *Kievarin pihalla & Muudan markkinamies*. Porvoo: Werner Söderström, 1884.

Alkio, Santeri. *Muistojen komeroista*. Porvoo: WSOY, 1915.

Alkio, Santeri. *Patriarkka. Kuvausjakso 1870-luvulta*. Porvoo: WSOY, 1916.

[Canth, Minna]. Ensimmäiset markkinat. Teoksessa *Novelleja ja kertomuksia*. Kirj. Wilja. Jyväskylä: Weilin & Göös, 1878.

Heilala, Yrjö, Heikko sielu. *Väänämöinen* 21/1906, 764–768.

Kataja, Väinö. Kuinka wiisun kauppiaille kävi? *Satakunta* 8.10.1892.

Kauppis-Heikki, *Pataburjat. Sivistyshistoriallinen tarina*. Porvoo: WSOY, 1913.

Kivinen, Niilo. *Vanhoillinen*. Vaasa: Pohjalainen, 2001. [1891]

Larin-Kyösti, Leipä ja laulu. *Päivälehti* 9.6.1900.

Meriläinen, Heikki, *Korpelan Tapani. Kuvaus kansan elämästä*. Oulu: K. F. Kivekäs, 1888.

59

Pakkala, Teuvo. *Oulua soutamassa*. Oulu: K. F. Kivekäs, , 1885.

Sissala, Eero. *Heikki Helmikangas*. Helsinki: G. W. Edlund, 1887.

Tepukka. Ahtaissa oloissa. *Aamulehti* 28.8.1891 ja 30.8.1891.

Tutkimuskirjallisuus

Asplund, Anneli. Kirjallinen laulu. Teoksessa Anneli Asplund et al.(toim.) *Suomen musiikin historia. Kansanmusiikki*. Helsinki: WSOY, 2006, 200–271.

Asplund, Anneli. *Balladeja ja arkkiveisuja. Suomalaisia kertomalauluja*. Helsinki: SKS, 1994.

Atkinson, David & Roud, Steve (toim.). *Street Ballads in Nineteenth-Century Britain, Ireland, and North America. The Interface between Print and Oral Tradition*. Oxon & New York: Routledge, 2016. <https://doi.org/10.4324/9781315611044>

Atkinson, David & Roud, Steve (toim.). *Cheap Print and the People. European Perspectives on Popular Literature*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2017.

Beavan, Iain. The Decline and Fall of the Scottish Chapbook. Ks. Atkinson & Roud 2017, 154–193.

Bearden-White, Roy. *How The Wind Sits. The History of Henry and Ann Lemoine, Chapbook Writers and Publishers of the Late Eighteenth Century.* Texas: Laughing Dogs Press, 2017.

Cheesman, Tom, *The Shocking Ballad Picture Show. German Popular Literature and Cultural History.* Berg: Oxford/Providence USA, 1994.

Corfe, Isabel. *Stirring Times. Contemporary Accounts of Nineteenth-Century Street Balladry.* Ks. Atkinson & Roud 2016, 99–118. <https://doi.org/10.4324/9781315611044>

Enefalk, Hanna. *Skillingtryck! Historien om 1800-talets försvunna massmedium. Opuscula Historica Upsaliensia 51. Uppsala universitet, Historiska institutionen, Uppsala, 2013.* <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:691205/FULLTEXT01.pdf>

Gammon, Vic. *Street Ballad Sellers in the Nineteenth Century.* Ks. Atkinson & Roud 2016, 119–153. <https://doi.org/10.4324/9781315611044>

Hakapää, Jyrki. *Arkkiveisut. Laulettu ja kirjallisen kohtaaminen.* Teoksessa Lea Laitinen & Kati Mikkola (toim.) *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa.* Helsinki: SKS, 2013, 221–252.

Hako, Matti. *Riimilliset kansanlaulut.* Teoksessa Matti Kuusi (toim.) *Suomen kirjallisuus I. Kirjoittamaton kirjallisuus.* Helsinki: SKS & Otava, , 1963, 418–446.

Hela, Martti. *Hämäläisistä kansanlaulusävelmistä. Kaikuja Hämeestä* 8 (1913), 139–148.

Huhtala, Anna. *Suru- ja murhelaulut lohduttavana perinteenä. Kuolema höyrylaiva Kurun haaksirikosta kertovissa arkkiveisuiissa. Thanatos* 1 (2017). https://thanatosjournal.files.wordpress.com/2017/06/murhelaulut_huhtala.pdf (luettu 16.7.2019)

Huhtala, Anna. *Arkkiveisukulttuurin myöhäisvaiheet Suomessa. Esitelmä 1800-luvun tutkimuksen konferenssissa 30.1.2020.*

Huhtala, Liisi. *Arkkiveisu kirjallisuuden tutkimuksen näkökulmasta.* Teoksessa *Kirjabistoria. Jobdatus vanhan kirjan tutkimukseen.* Helsinki: SKS, 1996, 252–256.

Huhtala, Liisi. *“Arvottomat arkkiveisut?”* Teoksessa *Kirjan rantaviiva.* Helsinki: Gaudeamus, 1988, 45–59.

Hultin, Arvid. *Luettelo Helsingin yliopiston kirjaston arkkikirjallisuudesta II: Maalliset arkkiveisut.* Helsinki: Helsingin yliopiston kirjasto, 1931.

Huuskonen, Tiina. *Murhelauluja ja vallankumousrunoja. Suomen historian pro gradu -tutkielma.* Turun yliopisto, 2016. <http://www.doria.fi/handle/10024/125410>.

Karhu, Hanna & Kuismin, Anna. *”Rekiviisujen” halveksunta ja houkutus. Keskustelu arkkiviisuista ja rekilauluista 1870-luvulta 1910-luvulle. Kasvatus ja Aika* (tulossa).

Kuismin, Anna. Hirveä, kauhea, ihmeellinen. 1800-luvun kansanihmisten taivas- ja helvettiunet. *Faravid* 44 (2017), 39–58.

Kuismin, Anna. Arkkiveisunikkarit käräjillä. 29.3.2020. <https://blogit.utu.fi/oikeudellinentieto-taito/2020/03/29/arkkiveisunikkarit-karajilla/>

Laitinen, Lea & Mikkola, Kati (toim.), *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa*. Helsinki: SKS, 2013.

Laurila, Vihtori. *Suomen rahvaan runoniekat sääty-yhteiskunnan aikana. I osa. Yleiset näkökohdat*. Helsinki: SKS, 1956.

Lehtonen, J. V. *Nurmijärven poika. Kuvia Aleksis Kiven elämästä*. Helsinki: Otava, 1934.

McIlvenna, Una. When the News was Sung. Ballads as News Media in Early Modern Europe. *Media History* 2016 (3–4), 317–333. <https://doi.org/10.1080/13688804.2016.1211930>

Makkonen, Anna (toim.), *Karheitte kertomuksia: itseoppineiden omaelämäkertoja 1800-luvun Suomesta*. Helsinki: SKS, 2002.

Niinimäki, Pirjo-Liisa. “Saa veisata omalla pulskalla nuotillansa.” *Riimillisen kansanlaulun varbaisvaiheet suomalaisissa arkkiveisuissa 1643–1809*. Tampere: Tampereen yliopisto, 2007.

61

Niinimäki, Pirjo-Liisa. Kirjapainosta kansanlaulajalle – Pramean piian veisu arkkivihkoissa ja laulajien esi-tyksissä. *Etnomusikologian vuosikirja* 17 (2005), s. 146–171. <https://doi.org/10.23985/evk.101166>

Ramsten, Märta, Strand, Karin & Ternhag, Gunnar. *Tryckta visor. Perspektiv på skillingtryck som källmaterial*. Skrifter utgivna av Svenskt visarkiv 39. Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur. 2015, Uppsala.

Salmi-Niklander, Kirsti. Käsinkirjoitetut lehdet. Yhteisöllisen kirjoittamisen ensiaskeleita. Teoksessa Laitinen, Lea & Mikkola, Kati (toim.) *Kynällä kyntäjät: Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2013, 384–412.

Salmi-Niklander, Kirsti. Pienet kertomukset, suuret merkitykset. Kerronta, identiteetti ja vuorovaikutus käsinkirjoitetuissa lehdissä. *Kasvatus ja Aika* 1 (3) 2009, 7–23. <http://elektra.helsinki.fi/oa/1797-2299/3/1/pienetke.pdf> (Luettu 1.10.2019)

Salmi-Niklander, Kirsti. Manuscripts and Broadsheets. Narrative Genres and the Communication Circuit Among Working-Class Youth in Early 20th-Century Finland. *Folklore* 33, 110–126. <https://doi.org/10.7592/FEJF2006.33.salmi> (Luettu 2.11.2019)

Salokas, Eino. *Maallinen arkkirunous Ruotsin vallan aikana*. Helsinki: Tekijä, 1923.

Sinisalo, Hannu. Työväenkirjallisuuden yhteiskuntakriittiset arkkiveisut Suomessa vuosina 1905–1918. Kotimaisen kirjallisuuden pro gradu -tutkielma, Jyväskylän yliopisto, 1980.

Strand, Karin. "Let me tell you my life in a song". On Autobiography and Begging in Broadside Ballads of the Blind. I: *European Journal of Life Writing* 7 (2018), 34–52. <https://doi.org/10.5463/ejlw.7.248> (Luettu 1.3.2020)

Suistola, Jouni. Arkkiniikkarit Turkin sodassa. *Faravid. Pohjois-Suomen Historiallisen Yhdistyksen vuosikirja X*. Rovaniemi: Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys, 1986.

Suodenjoki, Sami. Popular Songs as Vehicles for Political Imagination: the Russian Revolution and the Finnish Civil War in Finnish Song Pamphlets, 1917–1918. *Ad Imperio* 2/2019, 228–250. <https://doi.org/10.1353/imp.2019.0039>

Vuorikuru, Silja. ”Surman laiva, kuolon pursi. Suomalaiset Titanic-arkkiveisut. *Ennen ja nyt*. <http://www.ennenjanyt.net/2019/12/surman-laiva-kuolon-pursi-suomalaiset-titanic-arkkiveisut/> (Luettu 2.1.2020)

Vuorinen, Marja. Kaunokirjallisuus historian tutkimusaineistona. *Avain* 2014 (2), 68–73. <https://doi.org/10.30665/av.74947>

- ¹ Ensimmäisessä painoksessa otsikko on muodossa *Muudan markkinamies*.
- ² Juhani Aho, *Kievarin pihalla & Muudan markkinamies*. Porvoo: Werner Söderström, 1884., 22.
- ³ <https://etno.net/sivu/arkkiveisu> (luettu 1.10.2019). Ks. myös <https://tieteenmipankki.fi/wiki/Kirjallisuudentutkimus:arkkiveisu>.
- ⁴ Erilaisten pienpainatteiden termeistä ks. Enefalk 2013, 9–15 ja Atkinson & Roud 2019, xi.
- ⁵ Ks. esim. Atkinson & Roud 2016 (toim.), Bearden-White 2017, Enefalk 2013, McIlvenna 2016, Ramsten, Strand & Ternhag 2015 (toim.) ja Cheesman 1994. Suomalaisesta vanhemmasta tutkimuksesta ks. Salokas 1923, Laurila 1956, Suistola 1986, Asplund 1994, L. Huhtala 1996 ja 1998, uudemmassa Asplund 2006, Niinimäki 2005 ja 2007, Hakapää 2013, Huuskonen 2016, A. Huhtala 2017 ja Vuorikuru 2019.
- ⁶ Jyrki Hakapää, Arkkiveisut. Laulettu ja kirjallisen kohtaaminen. Teoksessa Lea Laitinen & Kati Mikkola (toim.) *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa* (SKS, Helsinki, 2013), 251.
- ⁷ Laurila, Vihtori. *Suomen rahvaan runoniekat sääty-yhteiskunnan aikana. I osa. Yleiset näkökohdat* (SKS, Helsinki, 1956), 162. En käytä arkkiseppo-nimitystä vaan puhun arkkiveisun sanoittajista, laatijoista ja tekijöistä.
- ⁸ Sinisalo 1980, Huuskonen 2017 ja Suodenjoki 2019.
- ⁹ Kirjallistumisen tutkimuksesta ks. esim. Laitinen & Mikkola 2013.
- ¹⁰ Tällaista materiaalia on käytetty joissakin David Atkinsonin ja Steve Roudin toimittaman tutkimusantologian *Street Literature of the Long Nineteenth Century* artikkeleissa (Gammon 2017, Beavan 2017, Corfe 2019).
- ¹¹ Ks. esim. M. K., Jokioinen, elok. 2 p:nä. *Uusi Suometar* 11.8.1871; K., Roskajuttujen johdosta. *Savo-Karjala* 6.2.1891; Helsingistä. ”Valoa kansalle.” *Uusi Suometar* 23.10.1890; Helsingistä. Eräs huomattava seikka kansallisessa siivistystyössä. *Uusi Suometar* 6.1.1892 ja Hämeenlinnan tienoilta. *Satakunta* 5.10.1878. Arkkiveisujen ja rekilaulujen kritiikistä ks. Karhu & Kuismin (tulossa).
- ¹² Marja Vuorinen, Kaunokirjallisuus historian tutkimusaineistona. *Avain* 2014 (2), 70.
- ¹³ Aho, *Kievarin pihalla & Muudan markkinamies*, 22.
- ¹⁴ Laurila, *Suomen rahvaan runoniekat*, 164.
- ¹⁵ Anna Huhtala. Arkkiveisukulttuurin myöhäisvaiheet Suomessa. Esitelmä 1800-luvun tutkimuksen konferenssissa 30.1.2020.
- ¹⁶ Hakapää, Arkkiveisut, 225–226.
- ¹⁷ Asplund, Anneli. *Balladeja ja arkkiveisuja. Suomalaisia kertomalanluja* (SKS, Helsinki, 1994), 327–328.
- ¹⁸ Tekijänoikeuskäsityksistä ja veisujen uudelleenpainattamisesta ks. Laurila 1956, 162–163 ja Hakapää 2013, 234–235.
- ¹⁹ Laurila, *Suomen rahvaan runoniekat*, 163.
- ²⁰ Saksa-nimi viittaa kauppiaseen.
- ²¹ Larin-Kyösti, Leipä ja laulu. *Päivälehti* 9.6.1900.
- ²² Kirsti Salmi-Niklander. Manuscripts and Broadsheets. Narrative Genres and the Communication Circuit Among Working-Class Youth in Early 20th-Century Finland. *Folklore* 33 (2009), (<https://doi.org/10.7592/FEJF2006.33.salmi>) 110; ks. myös Kirsti Salmi-Niklander, Käsikirjoitetut lehdet. Yhteisöllisen kirjoittamisen ensiaskeleita. Teoksessa Laitinen, Lea & Mikkola, Kati (toim.) *Kynällä kyntäjät: Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa* (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2013), 407–408.
- ²³ o., Lentorunoista tai n. s. markkinakirjallisuudesta. *Ilmarinen* 21.7.1880.
- ²⁴ Hakapää, Arkkiveisut, 226
- ²⁵ Hakapää, Arkkiveisut, 228.
- ²⁶ Laurila, *Suomen rahvaan runoniekat*, 166.
- ²⁷ Vihtori Laurilan arkisto, kotelo 2. Laurilan luettelossa Kalakangas ja Kangas on merkitty eri henkilöiksi (Laurila 1956, 184).
- ²⁸ Laurila, *Suomen rahvaan runoniekat*, 164.
- ²⁹ Hakapää, Arkkiveisut, 256.
- ³⁰ Hakapää, Arkkiveisut, 228–229.
- ³¹ Vrt. Vic Gammon, Street Ballad Sellers in the Nineteenth Century, teoksessa Atkinson, David & Roud, Steve (toim.) *Street Ballads in Nineteenth-Century Britain, Ireland, and North America. The Interface between Print and Oral Tradition* (Oxon & New York: Routledge, 2016), 134. (<https://doi.org/10.4324/9781315611044>)
- ³² Wüpurista. Kuwia markkinoilta. III. ”Kirjainlewittäjät”. *Ilmarinen* 3.12.1885.
- ³³ Kirjallisuuden ystävä, Roskakirjallisuudesta. *Ilmarinen* 17.5.1881.
- ³⁴ – n – i., Viipurin markkinoilta. *Suomalainen Wirallinen Lehti* 8.2.1882.
- ³⁵ a, Markkinat Lappeenrannassa. *Ilmarinen* 17.10.1877.
- ³⁶ [Minna Canth], Ensimmäiset markkinat. Teoksessa *Novelleja ja kertomuksia*. Kirj. Wilja. (Jyväskylä: Weilin & Göös, 1878), 8.
- ³⁷ Kuollut kansanrunoilija. *Mikkelin Sanomat* 24.12.1907. Ks. myös *Turun Lehti* 31.12.1907.
- ³⁸ –le. –s, Sorinmäeltä III. Kirje Jussi-veikolleni. *Tampereen Sanomat* 4.4.1876.
- ³⁹ Simo Pyry, Eräs runoilija. Kuwia ja kertomuksia wapaakaupungista II. *Tampereen Sanomat* 28.2.1894.
- ⁴⁰ Historicus, Mitä viisut kertovat ’tehtaitten kauniista kaupungista’. *Sotainvaliidi* 1/1946, 30.
- ⁴¹ Alpo Silander, Tampereen lehdistö viime vuosisadalla. *Aamulehti* 1.10.1929.
- ⁴² Koettelemuksen koulu, eli köyhän kärsimys ja rikkaan valta. *Totuuksia elämästä*. Tampere: Isak Julin, 1903.

- ⁴³ Lounaisen Suomen arkkisepoista II. Vihtori Laurilan arkisto, kotelo 5.
- ⁴⁴ Olli, Kirje Kuopiosta. *Uusi Savo* 21.10.1893. Ks. myös Hakapää 2013, 221–222.
- ⁴⁵ Kuulutetuita. *Tampereen Sanomat* 16.10.1871.
- ⁴⁶ Hukkaan menivät neron tuotteet. *Tampereen Sanomat* 11.12.1889.
- ⁴⁷ Raastuwanoikeuden käsiteltävänä (--), *Tampereen Sanomat* 24.1.1890. Ks. myös Kuismin 2020.
- ⁴⁸ L. C:dt, Kotiseudultamme. Liuttula. *Kotiseutu* 15.9.1910, 302.
- ⁴⁹ Hämeenlinnan tienoilta. *Satakunta* 5.10.1878.
- ⁵⁰ *Keski-Suomi* 4.9.1878, 28.8.1878 ja 7.9.1878.
- ⁵¹ Wangittu roswo. *Savonlinna* 10.9.1881.
- ⁵² Vihtori Laurilan arkisto, kotelo 5; Hultin 1931, 25.
- ⁵³ Pirjo-Liisa Niinimäki. “Saa veisata omalla pulskalla nuotillansa.” Riimillisen kansanlaulun varhaisvaiheet suoma-laisissa arkiveisussa 1643–1809 (Tampere: Tampereen yliopisto, 2007), 221.
- ⁵⁴ “These accounts largely paint a picture of ballad selling as a squalid, poorly rewarded, and irregular trade. But that is not the whole picture and we should not be misled by the quantity of negative evidence that is available. (--) Some ballad singers flourished, at least for periods of their lives.” (Gammon, Street Ballad Sellers, 125–126.)
- ⁵⁵ Vihtori Laurilan arkisto, kotelo 1.
- ⁵⁶ Laurila, *Suomen rahvaan runoniekat*, 163.
- ⁵⁷ Hakapää, Arkkiveisut, 232.
- ⁵⁸ Aleksis Kivi vei painattamansa *Kanervalan* hämeenlinnalaiseen sekatarakauppaan, jossa myytiin arkkiveisuja ja juttuvihkosia (J. V. Lehtonen, *Nurmijärven poika. Kuvia Aleksis Kiven elämästä*. Otava, Helsinki, 1934, 272).
- ⁵⁹ *Oulun Ilmoituslehti* 18.9.1889.
- ⁶⁰ *Wiipurin Sanomat* 12.10.1886.
- ⁶¹ Esko Aaltonen, Kauppamiehiä ja kulkevia Kuivajärven rantakylissä. *Forssan Lehti* 30.11.1961.
- ⁶² Heikki Luukkosen arkisto. SKS KIA A1810.
- ⁶³ Niilo Kivinen, *Vanhoillinen* (Vaasa: Pohjalainen, 2001 [1891]), 83.
- ⁶⁴ *Koi* 11.3.1881. Maininta luppukauppaista ja posetiivinsoitajista arkkiveisujen myyjinä sisältyy myös Yrjö Koskisen artikkeliin ”Penni-kirjasto Suomen kansalle” (*Kirjallinen Kuukauslehti* 1867, 137–139).
- ⁶⁵ Kotimaalta. Hämeenlinna. *Hämäläinen* 30.1.1873. Ks. myös Kotomaalta. Turku. *Sanomia Turusta* 27.12.1872.
- ⁶⁶ Laurila, *Suomen rahvaan runoniekat*, 167–168.
- ⁶⁷ Santeri Alkio, *Muistojen komeroista* (WSOY: Porvoo, 1915), 162–163.
- ⁶⁸ Laurila, *Suomen rahvaan runoniekat*, 167–168.
- ⁶⁹ *Pellervo* 18.3.1882; *Ilmarinen* 21.7.1880. Ruotsissa sokeat arkkiveisukauppiat myivät omasta elämästään kertovia lauluja (Strand 2018).
- ⁷⁰ Markkina-kuwia. *Keski-Suomi* 20.9.1879.
- ⁷¹ Simo, Pikku uutisia. Huwittawa näky, *Tampereen Sanomat* 28.12.1905. Veisua ei ole Hultinin luettelossa.
- ⁷² Kössi, Kirje Keuruulta. *Aamulehti* 29.5.1888.
- ⁷³ Yrjö Heilala, Heikko sielu. *Väinämöinen* 21/1906, 767.
- ⁷⁴ Beenhartti, Kirje Forssasta ”Olli-weikolle Eurajolla! VII. *Aura* 20.5.1892.
- ⁷⁵ Sissala, Eero. *Heikki Helmikangas* (Helsinki: G. W. Edlund, 1887), 72.
- ⁷⁶ Aho, *Kievarin piballa & Muudan markkinamies*, 21–22.
- ⁷⁷ Väinö Kataja, Kuinka wiisun kauppialle kävi? *Satakunta* 8.10.1892.
- ⁷⁸ Vrt. Gammon, Street Ballad Sellers, 119.
- ⁷⁹ N. E. W., Mitä meillä lauletaan? *Pyrkijä* 6/1890, 81–82.
- ⁸⁰ Markkina hawainnoita. *Savo* 18.1.1881.
- ⁸¹ Markkina-kuwia. *Keski-Suomi* 20.9.1879.
- ⁸² Minkäläatuisten kirjain kustantaminen parhaiten kannattaa? *Ilmarinen* 19.2.1885.
- ⁸³ a, Markkinat Lappeenrannassa. *Ilmarinen* 17.10.1877.
- ⁸⁴ Laurila, *Suomen rahvaan runoniekat*, 167.
- ⁸⁵ Laurila, *Suomen rahvaan runoniekat*, 167.
- ⁸⁶ *Marckin-Lahja/Markkina-lahja* -veisun painoksista ks. Hultin 1931, 280.
- ⁸⁷ Katri ja Matti. *Uusimaa* 8.10.1895.
- ⁸⁸ Teuvo Pakkala, *Oulua sontamassa* (Oulu: K. F. Kivekäs, 1885), 93.
- ⁸⁹ Suosituista sävelmistä ks. Asplund, *Balladeja ja arkkiveisuja*, 265–267.
- ⁹⁰ Arvid Hultin, *Luettelo Helsingin yliopiston kirjaston arkkikirjallisuudesta II: Maalliset arkkiveisut* (Helsinki: Helsingin yliopiston kirjasto, 1931), 342.
- ⁹¹ N. E. W., Mitä meillä lauletaan? *Pyrkijä* 6/1890, 81–82.
- ⁹² Alkio, *Muistojen komeroista*, 107–108.
- ⁹³ Liisi Huhtala, Arkkiveisun kirjallisuuden tutkimuksen näkökulmasta, teoksessa *Kirjahistoria. Johdatus vanhan kirjan tutkimukseen* (Helsinki: SKS, 1996), 240.

- ⁹⁴ Asplund, *Balladeja ja arkkiveisuja*; Pirjo-Liisa Niinimäki, Kirjapainosta kansanlaulajalle – Pramean piian veisu arkkivihkoissa ja laulajien esityksissä. *Etnomusikologian vuosikirja* 17 (2005), 146–171. <https://doi.org/10.23985/evk.101166>
- ⁹⁵ Rekilauluista ks. Hako, Matti. Riiimilliset kansanlaulut. Teoksessa Matti Kuusi (toim.) *Suomen kirjallisuus I. Kirjoittamaton kirjallisuus*. SKS & Otava, Helsinki, 418–446.
- ⁹⁶ Maalainen, Arkkiveisuista. *Hämeen Sanomat* 19.10.1897.
- ⁹⁷ Pakkala, *Oulua soutamassa*, 58.
- ⁹⁸ Anna Makkonen (toim.), *Karheita kertomuksia: itseoppineiden omaelämäkertoja 1800-luvun Suomesta* (Helsinki: SKS, 2002), 241.
- ⁹⁹ Laurila, *Suomen rahvaan runoniekat*, 167–168.
- ¹⁰⁰ Helsingistä. Eräs huomattava seikka kansallisessa siivistystyössämme. *Uusi Suometar* 6.1.1892.
- ¹⁰¹ Kivinen, *Vanhoillinen*, 83.
- ¹⁰² Kauppi-Heikki, *Pataburjat. Siivistyshistoriallinen tarina* (Porvoo: WSOY, 1913), 120. Kansanihmisten arkkipainatteina julkaistuista unista ks. Anna Kuismin, Hirveä, kauhea, ihmeellinen. 1800-luvun kansanihmisten taivas- ja helvettiunet. *Faravid* 44 (2017).
- ¹⁰³ Tepukka. Ahtaissa oloissa. *Aamulehti* 28.8.1891 ja 30.8.1891.
- ¹⁰⁴ Martti Hela, Hämäläisistä kansanlaulusävelmistä. *Kaikuja Hämeestä* 8 (1913), 144; käsin kirjoitetuista lauluvihoista ks. myös Asplund, *Balladeja ja arkkiveisuja*, 271.
- ¹⁰⁵ Heikki Meriläinen, *Korpelan Tapani. Kuvaus kansan elämästä* (Oulu: K. F. Kivekäs, 1888), 53.
- ¹⁰⁶ Sananen ”Renttuluista”. *Keski-Suomi* 26.8.1871.
- ¹⁰⁷ Laurila, *Suomen rahvaan runoniekat*, 199.
- ¹⁰⁸ K. H., Arkkiveisuista. *Päivälehti* 5.5.1893.
- ¹⁰⁹ Anna Huhtala, Suru- ja murhelaulut lohduttavana perinteenä. Kuolema höyrylaiva Kurun haaksirikosta kertovissa arkkiveisuissa. *Thanatos* 1 (2017). https://thanatosjournal.files.wordpress.com/2017/06/murhelaulut_huhtala.pdf
- ¹¹⁰ Aho, *Kievarin pihalla & Muudan markkinamies*, 22.
- ¹¹¹ Aho, *Kievarin pihalla & Muudan markkinamies*, 25.
- ¹¹² Aho, *Kievarin pihalla & Muudan markkinamies*, 29.
- ¹¹³ Aho, *Kievarin pihalla & Muudan markkinamies*, 32.
- ¹¹⁴ Aho, *Kievarin pihalla & Muudan markkinamies*, 148.